

PRAGMATIKADA MULOQATNING AKS ETTIRILISHI

Dilmurodova Xosiyatbibi Ziyodulla qizi

O'zbekiston Milliy Universiteti "Sinxron tarjimonlik" yo'nalishi 1-bosqich magistranti

Butun dunyoda keng e'tirof etilganidek, til o'rganishda muloqat yo'nalishi muloqat jarayonida til bo'limlarining xususiyat va funksiyalarini tog'ri anglab yetishni va tahlil qilishni talab etadi. Professor Kolshaniskiyning aniqlashicha, pragmatika tilning muloqat aspekti sifatida tilning so'ngi ta'sir o'tkaza olish omilini ko'rsatib berishni maqsad qiladi. Muloqat boshqa bir so'z bilan aytganda pragmatik og'zaki xulq-atvordir. Uning har bir til bo'limi muloqat jarayonida so'zlovchining istak xohishlari orqali aniqlanadi. So'ngi paytlarda, til bo'limlarining pragmatik aspektlari va ularning kommunikativ xususiyatlari keng miqyosda aniqlanmoqda. Pragmatik yondashuv - ma'noni tilning muayyan bir yo'nalishida muayyan bir kontekst yoki vaziyatda muloqat jarayonida yoki nutq aktlari orqali namayon etadi. Odatda muloqatning xususiyati muayyan bir kontekst yoki vaziyatda so'zlovchining muloqatga kirishishdan maqsadi orqali aniqlanadi. Insoniyat faoliyatining turli xildagi barcha yo'nalishlari tildan foydalanish va o'zaro muloqatni taqozo etadi (Kolshaniskiy 1984). Bundan tushuniladiki, inson faoliyatining turi va xilma-xilligidan kelib chiqqan holda, tildan foydalanishning tabiati va funksiyalari o'zgarib boradi. "Til - bu inson faoliyatining turli xil sohalarida foydalanuvchilar tomonidan shaxsiy yoki aniq bo'lgan og'zaki yoki yozma ko'rinishdagi muloqatda amalga oshirish vositasidir. Bu gaplar har bir ana shunday sohaning o'ziga xos shart-sharoitlari va maqsadlarini nafaqat mazmuni (tematik) va lingvistik uslub, ya'ni tilning leksik, frazeologik va grammatik resurslarini tanlash orqali, balki eng avvalo kompozitsion tuzilishi orqali aks ettiradi. Ushbu uch jihatning barchasi tematik mazmun, uslub va kompozitsion tuzilish - nutqning roli bilan uzviy bog'liq bo'lib, muloqotning muayyan sohasining o'ziga xos xususiyati bilan bir xilda belgilanadi. Albatta, har bir alohida gap individualdir, lekin til qo'llanilayotgan har bir soha bu gaplarning o'ziga xos barqaror turlarini ishlab chiqadi. Bularni nutq janrlari deb atashimiz mumkin." (Bahtin, 1986). Bahtin nutq janrlarining (og'zaki va yozma) o'ta xilma-xilligiga alohida e'tibor berish kerak deb hisobladi. U nutq janrlarini o'rganar ekan, adabiy janrlar barcha sohalarida ko'ra ko'proq o'rganilganligini, nutq janrlarining umumiy muammosi hech qachon haqiqatda ko'tarilmaganligini aniqladi. O'sha paytda bu janrlarning nutqiy tabiatiga ko'proq e'tibor qaratildi; masalan, tinglovchiga munosabat va uning gapga ta'siri, gapning o'ziga xos og'zaki yakunlanishi (fikrning to'liqligidan farqli ravishda) va boshqalar. Bahtin nutq janrlarining haddan tashqari xilma-xilligini yetarli darajada baholamaslik va nutqning umumiy tabiatini aniqlash qiyinligi ta'kidladi. U nutq janrlarini oddiy va murakkab nuqtai nazardan o'rganishni farqladi. Romanlar, dramalar, barcha turdagi ilmiy tadqiqotlar, asosiy tafsir janrlari va boshqalar - badiiy, ilmiy, ijtimoiy-siyosiy va boshqalar orqali ancha murakkab va nisbatan yuqori darajada rivojlangan va tashkil etilgan madaniy aloqada (birinchi navbatda yozma ko'rinishda) paydo bo'ladi. Murakkab, ya'ni ikkilamchi nutq janrlari funksional farq sifatida tushunilmaydi, balki shakllanish jarayonida vositasiz nutq aloqasida shakllangan turli xil birlamchi (oddiy) janrlarni o'zlashtiradi va amaliyotga jalb etadi. Bahtinning ta'kidlashicha,

bu asosiy janrlar murakkab janrlarga kirganda o'zgarib, o'ziga xos xususiyatga ega bo'ladi. Ular real voqelikka va boshqalarning so'zlariga bevosita munosabatini yo'qotadilar. Masalan, yozma adabiyotdada uchraydigan kundalik muloqot yoki xatlarning takrorlanishi o'z shaklini va kundalik ahamiyatini faqat asar mazmuni bilan bir butunlikda saqlab qoladi. Ular real voqelikka faqat asar orqali, ya'ni kundalik hayot tarzida emas, balki adabiy-badiiy voqea sifatida kirib keladi. Baxtinning tahminlariga ko'ra, nutqning tabiati va nutq janrlarini o'rganish nutq hayoti, nutq oqimi deb ataladigan narsa, muloqot va boshqalar haqidagi hali ham tilshunosligimizda mavjud bo'lgan oddiy tushunchalarni yengish uchun muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, nutqni til birliklarining bo'limi sifatida (tizim sifatida) o'rganish, nutq tabiatini to'g'riroq tushunish imkonini beradi. "Gap jumla shaklida bo'lishi mumkin, lekin har bir jumla ham gap emas. Gapni pauza, so'zdan voz kechish, so'zlovchining o'zgarishi bilan aniqlash mumkin, bu birinchi so'zlovchining to'xtashi nutqning vaqtinchalik tugallanganligini va javobni kutayotganligini bildiradi." (Green 2007). "Gap jumla shaklini olishi mumkin, lekin har bir jumla ham gap emas. Gapni pauza, so'zdan voz kechish, so'zlovchining o'zgarishi bilan aniqlash mumkin, birinchi so'zlovchining to'xtab turishi nutqning vaqtinchalik, tugallanganligini va javobni kutayotganligini bildiradi." (sharingculture.com). Baxtinning so'z kontseptsiyasi sezgir, kontekstli va dinamik jihatlarni o'z ichiga oladi, lekin ijtimoiyligini ta'kidlab o'tadi. U Baxtin tomonidan "Nutq janrlari muammosi" asarida bayon qilingan bir qator tanqidiy fikrlarda qo'llab-quvvatlanadi. Til insonning o'zini ifoda etish, o'zini ob'yektivlashtirish ehtiyojidan kelib chiqadi. Bahtin (1986) fikricha, tilning har qanday shaklining mohiyati qandaydir tarzda individning ma'naviy ijodiga tushiriladi. Til funksiyasining boshqa bir qancha versiyalari taklif qilingan va hozir ham taklif qilinmoqda, ammo tilning kommunikativ funksiyasini umuman e'tiborsiz qoldirmaslik hali ham odatiy holdir. Tilga ma'ruzachi nuqtai nazaridan qaraladi, go'yo nutq aloqasining boshqa ishtirokchilari bilan zaruriy aloqaga ega bo'lmagan faqat bitta so'zlovchi bor. Agar boshqasining roli hisobga olinsa, bu so'zlovchini faqat passiv tushunadigan tinglovchining roli. Gap o'z ob'ektiga (ya'ni aytilgan fikrning mazmuniga) va aytilgan shaxsga adekvatdir. Tilga mohiyatan faqat - bitta so'zlovchi va uning nutqi uchun ob'ekt kerak. Agar til ham aloqa vositasi bo'lib xizmat qilsa, bu uning mohiyatiga hech qanday aloqasi bo'lmagan ikkinchi darajali xususiyatdir. Albatta, til to'g'risida gapirganda til jamoasini, so'zlovchilarning ko'pligini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi, lekin tilning mohiyatini belgilashda bu jihat tilning mohiyatini belgilovchi zaruriy jihat ham emas. Ba'zan til jamoasi o'ziga xos jamoaviy shaxs sifatida qaraladi, "xalq ruhi va boshqalar" va bu katta ahamiyatga ega. "Nutq janrlari muammosi"ni o'qiyotganda, bu savollarga aniq javob topishdan ko'ra, muallif muammoni savol tarzida qoldirayotdek fikr paydo bo'ladi. (Haye & Larrain 2011). Baxtinning ishidan ko'rinib turibdiki, til va madaniyatni rasmiy tizimlar sifatida emas, balki jonli nutq sifatida tushunilishi kerak (Bakhtin 1986); (Baxtin 1986); har bir so'z turli xil ovozlarning o'zaro ta'sirining takrorlanmaydigan hodisasi ekanligi (Baxtin 1986); har bir so'z boshqa so'zlarga javob ekanligi, shuning uchun u o'z so'zidan oldin mavjud bo'lgan yoki so'zning shakllanishida kutilgan boshqa so'zlar kontekstida ma'noga ega bo'la olishidir. (Haye & Larrain 2011). Mazmun (muayyan vaziyatdagi) turli yo'llar bilan tushuniladi, masalan, "so'zlarning

jismoniy yoki ijtimoiy muhitining tegishli jihatlarini" o'z ichiga oladi. Leech (1983) kontekstni so'zlovchi va tinglovchi tomonidan amalga oshirilgan va so'zlovchi ma'lum bir so'z bilan nimani nazarda tutayotganini tinglovchi tomonidan talqin qilinishiga yordam beradigan har qanday asosiy bilim deb hisobladi. U gapning maqsadi yoki vazifasi haqida gapirishni, uning ko'zlangan ma'nosi yoki so'zlovchining uni aytishdagi niyati haqida ma'lumot berishni maqsad qiladi. Maqsad atamasi niyatdan ko'ra neytralroqdir, chunki u o'z foydalanuvchisini ongli iroda yoki motivatsiya bilan shug'ullanishga majburlamaydi, lekin odatda maqsadga yo'naltirilgan faoliyat uchun ishlatilishi mumkin. Niyat atamasi bu borada chalg'ituvchi bo'lishi mumkin (Leech 1983). "Pragmatika tamoyillari"da (Leech 1983) so'z harakat yoki faoliyat shakli va og'zaki harakatning mahsuli sifatida belgilanadi. Grammatika, jumlar (sintaksisda) va takliflar (semantikada) kabi mavhum shakldagi yo'nalishlar bilan shug'ullansa, pragmatika muayyan vaziyatlarda, vaqt ichida sodir bo'ladigan og'zaki harakatlar yoki ijrolar bilan shug'ullanadi. Shu nuqtai nazardan, pragmatika til bilan grammatikadan ko'ra aniqroq darajada shug'ullanadi deya olishimiz mumkin. "Aloqa so'zi og'zaki harakatning o'ziga emas, balki og'zaki harakatning maxsuliga ishora qilishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, aytishimiz mumkinki, biz pragmatikada ma'nosini o'rganadigan elementlar kontekst bilan aloqadordir. Darhaqiqat, biz pragmatikani gap ma'nosi bilan, semantikani esa gap ma'nosi bilan to'g'ri ta'riflashni allaqachon bilamiz. Kontekst – so'zlovchi va tinglovchi tomonidan o'zaro almashilgan har qanday asosiy bilim bo'lib, tarjimonning nutqni talqin qilishiga yordam beradi. Leech (1983). "Pragmatika tamoyillari"da gap harakat yoki faoliyat shakli va og'zaki harakatning mahsuli sifatida ta'riflanadi. "So'zlash" so'zi og'zaki harakatning o'ziga emas, balki og'zaki harakatning mahsulini anglatishi mumkin. Til insonning o'zini ifodalash va ob'ektivlashtirishga bo'lgan ehtiyojidan kelib chiqadi va so'zlovchi nuqtai nazaridan, nutq aloqasining boshqa ishtirokchilari bilan hech qanday zaruriy aloqaga ega bo'lmagan faqat bitta so'zlovchining mavjudligi kabi ko'rib chiqiladi. Tilning mohiyatini belgilashda til jamoasi, so'zlovchilarning ko'pligi muhim ahamiyatga ega emas, balki uning ishtirokchilari nazarda tutmoqchi bo'lgan ma'no mazmunni anglab yetish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Baxtin M., Nutq janrlari muammosi. Nutq janrlari va boshqa kech insholar, Texas: Texas universiteti matbuoti, 1986 yil Finlyandiya nashriyot markazi 1842:DFARS nashriyoti Xalqaro ta'lim, ijtimoiy va gumanitar fanlar jurnali.11-jild] 4-son 2023 yil Nashr qilingan: 22-04-2023 Finlyandiya akademik tadqiqot ilmiy nashriyoti
2. Barbara Green, "Tajribaviy o'rganish". Baxtin va Bibliya tadqiqotlarida janr nazariyasi, ed. Roland Boer tomonidan. Bibliya adabiyoti jamiyati, 2007
3. Jeffri N. Lich, Pragmatika tamoyillari, Longman lingvistik kutubxonasi, 1983 y.
4. Xaye A. va Larrain A., Aytish nima, 2011, <https://www.researchgate.net/publication/229433006>
5. Saidova M., Kommunikativnaya funktsiya voprositelnogo predlozheniya sovremennom angliyskom yazyke, Avtoref., Kand., diss., Moskva, 1988 y.